

Predavanje prof. dr. Andreja Pogačnika z naslovom *25 let po monografiji Varstvo in usmerjanje oblikovne podobe slovenskih mest*

Pred 25 leti je nastala monografija o stanju oblikovne podobe naših mest. Čas je, da ponovno ocenimo, kako so se naša naselja in krajine spreminjali od takrat. Ugotovimo lahko, da so se nadaljevali trendi globalizacije, suburbanizacije, preobrazbe kmezijske krajine, nastajanja novih stanovanjskih, industrijskih, prometnih, turističnih, nakupovalnih in drugih urbanih krajin. Kljub desetletjema gradbenega booma pa nismo ustvarili novih pomembnejših urbanih ansamblov, kot so avenije, trgi, urbani parki, umetna jezera, tehnično in likovno osupljivi višinski poudarki. Arhitektura se je še bolj osamosvojila in otrsela urbanističnih spon. Rezultat so sicer številne drzne in umetniško kakovostne zgradbe, toda urbane celote so nekako take kot sta tržaška in dolenska vpadnica v Ljubljani. Prenovili smo marsikatero historično jedro, toda vitalni utrip mest se je preselil k novim trgovskim središčem, kjer so tudi pošte, banke, avtobusne postaje. Stara jedra, z izjemo največjih, samevajo prazna. Tako kritizirana naselja enodružinskih hiš so šla skozi fazi gradnje postmodernih dvorcev in neokubizma – modernističnih legokock – oboje na robu naših vasi ali kar sredi narave. Kljub vsem kritikam »enodružinske Slovenije« pa stroka ljudem ni dala ustreznih tlorisov in konstrukcij, ki bi bili blizu našemu izročilu in sodobnim potrebam. Vseeno pa prav enodružinske hiše najbolj izražajo naše hotenje po domu in domačiji, so najbolj avtentičen izraz slovenstva. Trdim, da pričajo o naši razmehoma visoki bivalni kulturi in navezanosti na naravo. V sklepu razmišljam o nujnem prevrednotenju urbanistične doktrine, ki jo zahteva sedanja svetovna epidemija.

Pred 25 leti smo raziskovali oblikovno podobo skoraj stotih slovenskih mest in drugih urbanih naselij. Inventarizirali in ovrednotili smo stanje, ugotovili najpomembnejše vedute, vidne poudarke, lego grajenih struktur v krajini in podobno. Kritični smo bili do obzidave starih naselbinskih jeder z obročem trgovskih središč, industrijskih obratovalnic in tudi novih naselij enodružinskih hiš. Drznili smo si predlagati rušitve, novogradnje, lokacije novih monumentalnih stavb, trgov, dreveredov, umetnih vodnih površin. Kakšni manjši občini je naša knjiga prišla prav, saj je bila taka strokovna podlaga do takrat edina za kakšen manjši kraj. Toda v večini primerov je šlo za običajno slovensko zmrdovanje in ignoriranje. Vsaka naslednja oblikovna analiza mest se je začela na novo. Tako smo ob stalnih novih začetkih vedno znova na začetku in vsak že sprejet urbanistični koncept se spremeni.

In kakšne so spremembe v urbani in kulturni krajini v zadnjih 25 letih? To obdobje morda ni dolga doba, če jo primerjamo s stoletji gradenj v avstroogrski monarhiji, gradnjo železnic, časi Fabianijeve in Plečnikove Ljubljane, modernizma med obema vojnoma in masovne gradnje blokov, industrije in enodružinskih hišic iz povojnega socializma. Toda teh 25 let je naših, je čas gradnje v slovenski državi, čas grajenih obeležij slovenske državnosti, čas dveh razmahov gradenj in čas vmesne hude gospodarske krize.

Ugotovimo lahko, da so se nadaljevali trendi spreminjanja naših mest, vasi in krajine. Novi simboli arhitekturnega ustvarjanja so postali nakupovalna središča, avtosaloni, novi industrijski obrati. V večjih mestih tudi nove športne dvorane, izobraževalne, zdravstvene in kulturne ustanove. Nove arhitekture so marsikje ustvarile vpadnice, s krožišči so obeležile vstop v naselje, čeprav brez prave urbanistične regulative. Stara mestna jedra so ostala zakrita in pozabljena za kuliso. Kljub številnim prizadevanjem za revitalizacijo – z novimi tlaki, conami za pešce, kolesarskimi stezami, v muzeje in galerije spremenjenimi historičnimi stavbami – pa je le redko kje uspelo vrniti

življenje v tamkajšnje lokale in majhne trgovine ali v modernizirane stavbe pritegniti mlajše stanovalce. Le največja mesta so uspela ubežati tej usodi, na primer Ljubljana, Maribor, Koper, Piran, Celje.

Novih obsežnih stanovanjskih sosesk blokov in stolpnic skoraj nismo gradili, pač pa številne »plombe« in zgotovitve, sledeč načelu zgoščanja mest, ki naj bi tako varovala kmetijske površine, krajšala migracijske tokove, spodbujala ekološko varčnost. Toda posledice so bile marsikje izgube kakovostnih, že oblikovanih in kot urbana kakovost prepoznanih naselij večstanovanjskih vil – recimo v ljubljanski Rožni dolini. Urbanizem ni zbral dovolj poguma in doslednosti, da bi dopolnjeval, izgrajeval in še polepšal obstoječo urbano morfologijo. Nove zgradbe so za eno, dve ali več nadstropij višje, z večjimi tlorisi, predvsem pa brez kakršnekoli povezave z arhitekturnim izročilom. Kocke iz betona in stekla se bohotijo ne glede na zgodovino, duha kraja in merilo.

V teh 25 letih pa smo tudi priča uspešnim prenovam starih sosesk iz povojnega časa. Z lastninjenjem funkcionalnih zemljišč znotraj večstanovanjskih naselij je zrasel občutek pripadnosti stanovalcev bloku, stolpnici ali stolpiču in tudi »svojemu« parkirišču, zelenici, igrišču, piazzeti. V nasprotju s številnimi mesti Vzhodne in Južne Evrope smo se nedvomno izognili getoizaciji delavskih blokovnih naselij, in ta so postala prijetna bivalna okolja. Z izolacijami pročelij, vgraditvijo dvigal, s klančinami za invalide in zapornicami, ki preprečujejo divje parkiranje, so nastala varnejša, čistejša, skratka urejena naselja srednjega sloja, in sicer za lastniška stanovanja ali oddajanje.

Tudi po osamosvojitvi se je nadaljeval trend gradnje prostostojećih enodružinskih hiš ter tudi gosto-nizke pozidave atrijskega, verižnega in vrstnega tipa. Ta naselja so lepša in bolje urejena od skromnih delavskih hišic iz 60. in začetka 70. let. Pogosto vidimo, da sosedje kar tekmujejo med seboj za lepšo arhitekturo, z bolj vzdrževanim vrtom, več cvetja, prostranim tlakovanim dvoriščem. Ta amerikanizacija, ki je popolnoma enaka v Avstriji, na Bavarskem ali Tirolskem, ni nič slabega, je uresničevanje sanj višjega in srednjega sloja. Naša stroka pa se še naprej zmrduje nad opisanimi materialnimi znaki uspešnih ljudi, ki jim veliko pomeni bivalno okolje enodružinske hiše v zelenju na robu mest. Urbanisti vidijo samo kričeče barve na pročeljih ali keramične vrtne palčke in vseprek obsojajo tako gradnjo kot ekološko potrato energije in prostora, kot izraz jare gospode novega, kapitalističnega meščanstva. In kaj ponujamo v zameno? Veš, urbanist, svoj dolg?

Izginjajo še zadnje sledi starih kmečkih ali polkmečkih hiš. Nismo znali ponuditi arhitekturno, tehnološko in ekonomsko ustreznih rešitev, da bi ohranil vsaj fragmente avtohtone slovenske stavbne dediščine. Morda kakšen detajl, morda samo kuliso glavnega pročelja. Raje se zgražamo nad novo »dekoracijo« z diagonalnimi lesenimi križi, ki so jih naši predniki postavljali kot dele senikov, hlevov ali dvojnih kozolcev. Pa čeprav gre za eno redkih prepoznavnih značilnosti našega izročila.

Pa pogledjmo še na drugi ekstrem grajenih struktur. Slovenska mesta so kapitalsko prešibka, velika podjetja imajo svoje sedeže drugje, skratka, ni prišlo do gradnje prepoznavnih gruč visokih nebotičnikov. Taki cityji so postali zaščitni znak ne le ameriških, temveč zdaj tudi evropskih mest – od Pariza, Londona, Berlina do Moskve in Varšave. Le v Ljubljani okoli Bavarskega dvora nastaja nekaj podobnega. Pač pa v naših večjih mestih srečamo nove, lokacijsko izolirane nebotičnike, ki ponekod ustvarijo neko novo oblikovno kakovost, marsikje pa ne. Če so nekoč v Kranju, Koprju, Trziču, Rogiški Slatini, Velenju in še kje zavestno ustvarili nove višinske

simbole socialističnega mesta, so danes stolpi postavljeni kjerkoli po logiki prazne parcele in interesa investitorja. Nisem konservativen, nova stolpnica bi lahko prinesla večjo prepoznavnost kakšni manj izraziti mestni silhueti ali suburbiji. Še zlasti, če ne bi bila zgrajena kot temen, nečlenjen kvader, ampak kot konstrukcijski, skulpturalni, barvni in svetlobni presežek.

Čas osamosvojitve je tudi čas prepoznavnosti in simbolov nove države. Prihod v prestolnico je eden od pomembnih prvih vtisov: še vedno se za nami vlečeta sramoti vseh sramot – ljubljanska avtobusna in železniška postaja, poleg arhitekturno popolnoma neambicioznega terminala ljubljanskega letališča. Vrhunec slovenskega prostorskega doživetja – južna blejska obalna promenada – je že pol stoletja plen težkih tovornjakov in množičnega avtomobilskega prometa proti Bohinju. Obstale so vse ideje o zdaj sproščeni promeni med Žusterno in Izolo ...

Sebično in prav nič strokovno okojevarstvo in naravovarstvo v kali zatreta vse smelega urbanistične rešitve. Hidrocentrala Mokrice še vedno stoji, iz Mure z njenim izjemnim energetskim potencialom smo »naredili« svetovno rečno čudo, hot spot, biorezervat in edinstveno etnodediščino (edinega mlina), skratka ekološko prevaro brez primere. Zgradili nismo nobene nove žičnice niti gorske ceste. Velik dosežek je zmanjšanje akumulacijskega bazena za umetno zasneževanje v svetovno pomembnem biatlonskem središču na Pokljuki (sic!)

Nekaj pa je tudi novih dosežkov. Dogradili in prenovili smo planiški nordijski center, ki se zdi kot resnični in doslej edini grajeni simbol državnosti. Omenimo še razgledni stolp nad Lendavo in ekološko pot nad krošnjami na Pohorju, kar priča, da sem in tja le uspemo naravo ustrezno predstaviti ljudem.

Simboli državnosti so pomembni mejniki, ki odtehtajo številne zablode gradnje mest ali stavb: Slavolok zmage v Parizu, Kip svobode v New Yorku, Vrata Indije v Bombaju ... Na ruševinah Volgograda so ustvarili enega največjih kipov osvoboditve. S spomenikom žrtvam vseh vojn in nasilja v Ljubljani smo zapravili zgodovinsko priložnost novega presežka. Dobili smo brezosebna, hladna betonska kvadra, ki nikomur ničesar ne sporočata, razen morda razdeljenosti na levo in desno. V svetu dobro vedo, kaj pritiče tovrstnim pomnikom: kip matere, ki objokuje svoje otroke, večni ogenj, fontana novega življenja in upanja ali vsaj napisi preminulih ... Tako pa nič. Prav nič ni vredna natečajna žirija, ki ob vsej slavi posvečenih članov ne razume bistva sporočilnosti takega pomnika!

Žal je še več podobnih primerov, ko zamudimo in izgubimo pomembno arhitekturno in urbanistično priložnost: stoletja so nastajale monumentalne zgradbe okoli Kongresnega trga v Ljubljani: uršulinska cerkev, stara Kazina in filharmonija, deželni dvorec ... Zdaj pa v vidni osi Slovenske ceste raste velika draga stavba s številnimi velikimi okni, in to je tudi vse, kar lahko o njej rečemo. Kje so vsi natečaji, projekti Podrečce, ideje o novi Drami, vse se je zreduciralo na trženje luksuznih stanovanj.

Za zaključek teh kritičnih misli ne bo odveč nekaj besed o novem koronavirusu – kako bo ta vplival na svetovni urbanizem in arhitekturo. Tudi če ga premagamo, bo ostal strah pred to epidemijo virusov ali odpornih bakterij in podobnimi. Človeštvo se je ujelo v past milijonskih mest. Zdelo se je, da razviti svet uspeva obvladovati milijonska mesta – energetsko, prehransko, okoljsko, prometno, deloma celo socialno. V nerazvitem svetu Afrike, Jugovzhodne Azije in Latinske Amerike pa so velemesta še vedno in vse bolj leglo revščine, onesnaženja, prenaseljenosti, urbanega

kaosa. Kljub razlikam v razvitosti ni nihče pričakoval, da bodo velemesta postala mišnica okuženj, karantenskih zaporov v blokih in stolpnica, strahu pred uporabo javnega prevoza, množičnih pokopov.

Uradni urbanizem bo moral spremeniti svoje številne uradne doktrine. Če jih ne bo, bodo to namesto njega storili investitorji, kupci, kratka trg. Vsi bodo želeli živeti v varnih enodružinskih hišah – prostostoječih, vrstnih atrijskih, verižnih, dvojčkih ali trojčkih vsaj z minimalnim vrtom in lastnim vhodom. Nihče ne bo več želel stopnišč in dvigal. Projektirali bomo nizke bloke s številnimi vhodi in zunanjimi odprtimi hodniki. Tudi vrtci, šole, domovi za ostarele in hoteli bodo paviljonski, v zelenju z ločenimi oddelki, vhodi, garderobami. Konec bo povečevanja javnega prometa, saj so osebni avtomobili varnejši. Kolesarjenje in hoja bosta še vztrajala v vsesplošni negotovosti. Mest ne bomo več zgoščali, temveč jih bomo rahljali in ozelenili. Zvezdast urbani vzorec z neprekinjenimi dostopi do zelene okolice bo vreden več kot mesta z obroči ali izoliranimi parki. Stanovanjski stolpi in poslovni nebotičniki bodo preteklost. Robotizacija v industriji bo dobila nov zagon, prav tako tele nakupi, teleučenje, telezdravstvo, teleintelektualno delo in še številna druga delovanja na daljavo. In vse naštetu bo usodno vplivalo na podobo svetovnih mest in krajin. Ekologijo varstva narave in boja pred podnebnimi spremembami bo zamenjal boj človeštva za elementarno preživetje. Dvig temperatur in višine morja, taljenje ledenikov, izumiranje živali in rastlin, verske vojne, demografska eksplozija v neodgovornem tretjem svetu, ekonomske migracije, vsiljena multikulturalnost in propad zahodne civilizacije niso nič v primerjavi s kataklizmičnimi pretnjami, ki so morda pred nami.

Prof. dr. Andrej Pogačnik, upokojenec
E-pošta: andrejp807@gmail.com